

УДК 007 : 304 : 655. 41 (477). 46

Людмила Фіть

**ВИДАННЯ ЧЕРКАСЬКОГО ВИДАВНИЦТВА «СІЯЧ»
НА ІСТОРИЧНУ ТЕМАТИКУ**

У статті досліджено тематичну палітру видавничої продукції черкаського видавництва «Сіяч», зокрема проаналізовано особливості викладу матеріалу та цільове спрямування видань на історичну тематику.

Ключові слова: *видавничий портфель, тематичний діапазон, історичні твори, науково-популярні праці.*

В статье исследована тематическая палитра книжной продукции черкасского издательства «Сияч», а также проанализированы особенности изложения материала и целевое назначение текстов на историческую тематику.

Ключевые слова: *издательский портфель, тематический диапазон, исторические произведения, научно-популярные работы.*

Investigational thematic range of editions of the Cherkassy publishing house «Siyach», the features of semantic structure of publishing products of Siyach are analysed.

Key words: *publishing brief-case, thematic range, historical literature, popular science works.*

Дослідження тематичного діапазону видавничої продукції черкаського видавництва «Сіяч», що існувало на початку ХХ століття, є вкрай важливим аспектом для створення цілісної картини розвитку видавничої справи в Україні того періоду. Твори на історичну тематику особливо популярні й затребувані саме в часи зміни загальної політичної ситуації в суспільстві. Над особливостями тематичного спрямування книжкової продукції того часу працювали як науковці, час діяльності яких припадає на початок ХХ століття, так і сучасні дослідники видавничої справи. Зокрема, В. Ківшар, М. Тимошик та інші звертали увагу на тематику видань того часу в контексті комплексного аналізу ситуації у видавничій справі того періоду. На осо-

близькостях історичної белетристики зупинявся А. Ніковський, художню прозу, поезію та драматургію досліджував М. Зеров. Але видання історичної тематики видавництва «Сіяч» на сьогодні залишились поза увагою науковців. Тому *метою* нашої роботи є систематизація й аналіз творів, що репрезентують історичну тематику творів, надрукованих видавництвом. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких *завдань*: розглянути різні за цільовим призначенням, характером інформації, але спільні за тематикою історичні книги видавництва «Сіяч», проаналізувати особливості цих текстів.

Відродження нації, становлення національно свідомої особистості передусім вимагало задовольнити потреби реципієнтів у історичній літературі, що спонукала б замислитися над величчю свого народу, осягнути глибини української культури, розібратися у непростих і складних умовах становлення нашої держави на різних етапах. До 1917 року, як свідчить літературознавець А. Ніковський, «історична Україна тоді в перспективі майбутнього не мала ні одного слова і згадки» в пресі чи літературі, паралелі між минулим і теперішнім не проводились. Преса «дуже багато не добирала в елементарнім патріотизмові, була ділова і суха, матеріалістична й твереза», а патріотизм для українських письменників та видавців рідкість. Найбільше історичної романтики знаходимо у драматургії: саме в театрі глядач бачив і чув «прикрашену, оздоблену, статурну й героїчну ту давню Україну». Передусім це заслуга таких майстрів, як М. Старицький, М. Кропивницький, І. Тобілевич. Лише після українського відродження «вибухнув і розцвів ся історичний романтизм із силою невиданою й несподіваною навіть для запальних нечисленних самостійників» [12, 122–123]. Видавництва почали друкувати історичні твори Д. Дорошенка (Українське видавництво у Катеринославі), О. Шульгина (Київ, Друкарь), О. С. Грушевського (Київ), О. Назарука (Львів), М. Лозинського, В. Дзіковського (Відень) тощо. Найперше звернулися до тем воєнних, що активно перенесли в повсякденне життя, поділяючи сучасне військо на сотні, курені, коші. Із нечисленних історичних творів А. Ніковський звертає увагу на п'єси Л. Старицької-Черняхівської «Гетьман Дорошенко» і Лесі Українки «Бояриня», що глибоко розкривають проблеми описуваних часів, людські характери. Саме ці п'єси на голову вищі за усі попередні історичні твори. Оригінальними також називає редактор газети «Рада» історичні оповідання

О. Левицького, в яких синтезовані вислови минулого й мова теперішнього, подається реальне життя із достовірними фактами. Зовсім не витримують критики, на думку дослідника, історичні повісті О. Островського, А. Кашенка.

На початку ХХ століття національно несвідомими залишались великі групи як селян і робітників, так і інтелігенції, українська історія «програмово стояла в різних групах різно» [12, 122]. Саме тому видавництво «Січ» добирало до друку літературу, котра б охоплювала усі читацькі групи. Історична тематика видавничої продукції «Січ» представлена текстами Б. Грінченка, В. Степового, Д. Донцова, Г. Коваленка, І. Нечуя-Левицького. Факти, що описуються у цих книгах, демонструють боротьбу українського народу за свою незалежність, відстоювання національних ідеалів у різні етапи розвитку української держави. У першій брошурі на історичну тематику, виданні Б. Грінченка «Братства і просвітня справа на Україні за польського панування до Б. Хмельницького», розповідається про «культурній народний рух на Україні XVI — XVII в. на фоні загального державного безладдя Речі Посполитої, звертаючи особливу увагу на діяльність церковних братських товариств» [5, 264]. Починаючи оповідь із XIII століття, коли Україну «підгорнули під себе» спочатку татари, а потім Литва із Польщею, автор зупиняється на важкому становищі вільного українського народу й церковній справі в той час. Становище православної церкви дуже погіршилося: і польські, і свої священники не дбали про простий народ і відстоювання православної віри. На захист українства встали братства, що особливо активувалися в той час: «Автор докладно оповідає про організацію братських товариств, про їх культурно-просвітню діяльність, про братські друкарні, школи та бібліотеки, дає відповідну характеристику книжкам, що виходили з братських друкарень, — зокрема спиняючись над видатнішими письменниками того часу — Мелетієм Смотрицьким та Іваном Вишенським» [5, 264]. Також Борис Грінченко розкриває діяльність Петра Могили і заснування Київської академії. Закінчує свій твір письменник натхненною розповіддю про велику силу, яка повернулася на оборону рідного краю — козаків, за котрими «під гетьмануванням Богдана Хмельницького рушив 1648-року весь український народ та й одірвав од Польщі Україну» [1, 34]. Як зазначає автор рецензії В. Страшкевич, це видання особливо актуальне на той час, оскільки «Просвіті» у своїй роботі варто багато чого

запозичити для себе із діяльності братств: історична белетристика може мати великий як негативний, так і позитивний вплив на свідомість народу.

Життя і діяльність Петра Могили також розкриває й інший класик української літератури І. Нечуй-Левицький у науково-популярній історичній праці «Унія і Петро Могила київський митрополит», яка уперше була надрукована в Києві 1875 року [14, 109]. Видавництво «Січ» 1918 року здійснило друге видання цього твору. Для ознайомлення читача із ситуацією в Україні до XVI століття Іван Семенович показує доленосні події, що визначають історію української держави протягом століть. Починається оповідь із згадування про князювання святого Володимира, його сина Ярослава та багатьох інших князів. Далі події розгортаються в 1240 році: захоплення України татарською ордою. Наступною державою, котра визначила розвиток нашої країни на довгі десятиліття, є Литва. Докладно зупиняється автор на роках панування Польщі: унія та її наслідки, окатоличення української верхівки, діяльність єзуїтів, які, починаючи змалечку, «шептали дітям, що православна віра негарна, а католицька гарна, що український язик поганій, а польський гарний, сміялись з наших церков, з наших священників, так що діти вже в школі ставали католиками і говорили по-польській, нехтуючи українським язиком» [11, 10]. Тобто письменник змальовує послідовне руйнування української ментальності, звертає увагу на поетапний вплив на свідомість спочатку вищих класів, а потім і звичайного народу.

І. Нечуй-Левицький подає ситуацію в Україні перед прийняттям Берестейської унії, передумови для її запровадження і потім розкриває реакцію українства на неї, народні заворушення. На захист православної віри, закриття церков стали козаки на чолі із гетьманом П. Конашевичем-Сагайдачним. Також розкривається діяльність іншої людини, борця за народну віру, — православного митрополита Іова Борецького. У другій частині твору письменник звертається безпосередньо до життя і діянь київського митрополита Петра Могили. Автор розкриває становлення священника, починаючи із прашурів митрополита і звертає увагу на те, що він був не українцем, але став ним. Письменник на прикладі діяльності П. Могили неначе дає план дій для сучасників з відродження української віри й культури: починати все із школи, підготувавши вчителів для навчання і виховання

свідомих українців, «бо школа дає чоловікові розум, а розум чоловік поверне як найлучче для себе» [11, 44]. Таким чином ми не лише виправимо ситуацію в країні, але й покращимо відносини із сусідніми державами, що почнуть нас поважати. Саме на цьому ґрунті виріс козацький гетьман Богдан Хмельницький, за часів правління якого відродилася потужна українська держава. Висновком до діяльності київського митрополита може вважати такі слова І. Нечуя-Левицького: «Петрові Могилі повинен дуже подякувати тепер кожний українець може за те, що й тепер на Україні зосталось православним і українським» [11, 44].

У рецензії на інше видання «Сіяча» історичної тематики «Запорожський зівовник» В. Степового Л. Старицька-Черняхівська звертає увагу на те, що внутрішнє життя України, її культура, громадські та державні закони і звичаї минулих часів «відомі лише людям, що кохаються в історії, що мають час і можливість знайомитись з первотворами, з історичними джерелами» [7, 697], на протигагу фактам зовнішнього історичного життя. Василь Степовий — це один із псевдонімів знаного історика-ерудита Василя Олексійовича Біднова, в колі досліджень якого чільне місце посідають праці про запорізьку козачину. Відомі біографічні нариси науковця про Петра Калнишевського, Лазаря Глобу, Володимира Сокольського, Федора Фомича, Гната Каплуна Якова та Івана Шиянів тощо.

Оплот українства, яскравий приклад нескореності та прагнення до волі зображений у брошурі «Запорожський зівовник. Історичні відомості», спираючись на історичну літературу, зокрема працю А. А. Скальковського «Історія Новой СЯи», де зображені цікаві сторінки державного й господарського життя Запорізької Січі, котра вже мала перші елементи організованої республіканської держави. Також В. Біднов досліджував внутрішнє життя запорізького козацтва на основі архівних документів. На 24 сторінках, написаних легкою, популярною мовою, В. Степовий показує «головні риси того громадсько-господарського життя Запорожської Січі» [7, 698], розповідає, що таке зівовник від XVIII століття, його будову, зображує найбільші зівовники полковника Панаса Ковпака, Павла Головатого, військового пушкаря Івана Смоли, військового старшини Макара Нагая тощо. Особливу увагу звертає на значення зівовників для колонізації нашого краю: «втікачі знаходили собі тут співчуття, ро-

билися вільними людьми і осідали де-небудь коло зімовників» [13, 9]. Червоною ниткою усім твором проходить ідея свободи, вільного й нескореного духу українців, що дуже актуальна на час формування нової української держави. Після загальної інформації, поданої у першому розділі, другий розділ присвячений питанням початку нового року. Після святкової церковної служби розпочиналася рада, на якій «перш усього вирішалося питання про поділ між товариством річок, озер, плавнів, ріжних ловів та іншого Запорозького добра» [13, 14], обирався новий січовий уряд, суддя, осавул та писар. Закінчується екскурс в історію українського козацтва оповіддю про діяльність Петра Калнишевського, у роки правління якого постійно точилась боротьба між різними течіями козацтва. Саме на прикладі такого матеріалу в українців повинні формуватися знання про побут, традиції, історичну значимість власної нації. До цього невеликого матеріалу, висвітленого у книзі, авторка рецензії Л. Старицька-Черняхівська, котра також захоплювалась написанням творів на історичну тематику, радить додати розповідь про життя першої Січі, руйнування її Петром I, оскільки це додало б ваги виданню й допомогло читачеві скласти більш повну картину про особливості сприйняття українцями світу крізь призму волі і свободи, що вкрай потрібно було на час становлення української держави. І зважаючи на особливості читацької аудиторії цього тексту, що мало обізнана із висвітленим питанням, на початку книги наголошує подати «бодай коротенький нарис історії Запорозької Січі, перші згадки про неї в історії, ідеали її, завдання, устрій громадський тої першої Січі» [7, 698]. Не зважаючи на певні недоопрацювання автора й видавництва, книга перевидавалася вдруге, що свідчить про її популярність і затребуваність цієї теми.

Брошури на історичну тематику підбрані для різних цільових груп читачів, на неоднаковий рівень підготовки реципієнта. Не у формі науково-популярного, навчального чи художнього тексту подається інформація у книзі Д. Донцова «Мазепа й Мазепинство». Автор, застосовуючи особливості політичної промови, розкриває діяльність неоднозначного діяча XVII століття Івана Мазепи. Саме події 1917 року дозволили видавництвам вільно знайомити читача з творами про цього видатного українця, оскільки до революційних змін у суспільстві «усі паростки української національної культури вважали «мазепинством» і сепаратизмом» [10, 67], як наслідок — нещадно за-

бороняли. Тогочасна політична свобода дозволила активно розвиватися свободі культурній, чим і скористалося черкаське видавництво «Сіяч», надрукувавши твір «Мазепа й Мазепинство».

На початку оповіді Дмитро Донцов переконає читача, що наше сприйняття тих або інших історичних подій та діячів залежить від політичної ситуації у країні, від обставин, за яких ми звертаємося до читання. Хоча сам автор тексту підходить до опрацювання історичного матеріалу, саме зважаючи на ту ситуацію, у якій перебуває на той час країна. Послідовно розкриваючи вчинки Івана Мазепи, фундатор націоналізму підводить читача до актуальності мазепинських ідей на початку ХХ століття, проводить паралелі із сучасним для читача часом. «Завдання автора брошури — вихвалити в пишних фразах і блискучих парадоксах ці національні і психологічні прикмети, зреалізовані в своєму життю великим гетьманом України» [9, 51]. Виконує своє завдання Д. Донцов двома шляхами: по-перше, він всебічно розкриває образ Івана Мазепи, по-друге, через політичні короткі екскурси в історію України і громадянства початку ХХ століття показує «безодню помилок наших; ганебність практики нашої політики, її звуженість, сервілізм і — величність та бездоганність Мазепи, як політика, і ідеї мазепинства» [9, 52]. Звертається на підтвердження своєї думки Д. Донцов і до зарубіжних класиків, зокрема В. Гюго, Д. Байрона, Воґюе та інших письменників. Але, як стверджує автор розлогої рецензії, розміщеної у Книгарі, О. Гермайзе, «характер Мазепи не розв'язаний, навіть не зроблено спроби фактично освітлити його, але пишний ферверк фраз, несподівані парадокси і підвищений тон писання має підняти настрій читача і поставити перед ним проблему особи Мазепи» [9, 53]. Також недоліками твору О. Гермайзе вважає пишність, нервовість викладу, голослівність, недосказаність і певну парадоксальність висновків. Незважаючи на відсутність аналізу політичної діяльності гетьмана Івана Мазепи, її оцінки, видання усе одно знайде свого читача, оскільки твір написаний у «підкреслено барвистих кольорах національно-політичного темпераменту» Д. Донцова, що особливо зацікавить людей, мало обізнаних у політичній історії України. Також видання звернене до політичних діячів того часу, для яких має стати прикладом «бездоганна національно-політична лінія» Мазепи.

Видавничий портфель «Сіяча» сегмента історичної тематики складається не лише із творів, що репрезентують вітчизняну історію.

Період національного піднесення чеського народу в XIX столітті розкривається у творі В. Чеховського «Боротьба чехів за волю й правду в часи Івана Гуса». Досі ця цікава тема в українському книговидаванні висвітлювалась мало: маємо лише популярну брошуру В. Доманицького «Смерть за правду». Як свідчить автор рецензії П. Стебницький, «Сіяч» дуже вчасно заповнив цю прогалину. Читачеві не складно буде провести паралелі між сучасною для нього ситуацією відродження національного духу українства й боротьбою чехів за визволення власної культури з-під панування німецької. Також після прочитання твору зрозумілим стане й виразно соціальний характер деякої частини гуситів: «Ці блискучі сторінки чеської історії яскраво освітлюють ті завидні риси чеського духу, що проявились і в пізнішому періоді боротьби чехів за національне визволення, яку вони вели на протязі всього XIX століття, а закінчили в наші часи відродженням чеської державності» [8, 1184]. Видання складене на підставі широкого спектру історичних творів на цю тематику й розраховане на інтелегентну аудиторію. В. Чеховський досить докладно розповідає про події гуситських війн, життя і смерть Івана Гуса, його роль у піднесенні національної ідеї, закінчуючи оповідь стислим оглядом народної війни чехів проти політичної і духовної влади. Автор брошури описує невдалий для гуситів фінал боротьби, покладаючи усю провину на зраду чеської верхівки, не звертаючи увагу на ідейні незгоди між звичайними людьми, що брали участь у цьому рухові. Поряд із цими позитивними моментами, недоліками твору П. Стебницький вважає подекуди занадто ліричний стиль викладу матеріалу, певний суб'єктивізм В. Чеховського, що виражається у вживанні висловів не припустимих для об'єктивної історичної праці. Не зважаючи на деякі негативні елементи твору, що інколи шкодять історичній правді, книга В. Чеховського є «цікавим матеріалом історичної лектури» [8, 1185].

Отже, значна кількість видань «Сіяча» на історичну тематику, з одного боку, показує на скільки змінився тогочасний читач, котрий прагнув якомога більше дізнатися про історію власної країни і сусідніх держав, а з іншого — говорить про далекоглядність і професіоналізм колективу видавництва «Сіяч», що швидко й оперативно реагував на задоволення потреб реципієнтів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Грінченко Б.* Братства і просвітна справа на Україні за польського панування до Б. Хмельницького / Б. Грінченко. — Черкаси : Сіяч, 1917. — 34 с.
2. *Зеров М.* Українське письменство в 1918 році / М. Зеров // Літературно-науковий Вістник. — Київ, 1919. — Т. 73, Кн. 3. — С. 331–345.
3. *Ківшар Т.* Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.) / Т. Ківшар — К. : Логос, 1996. — 344 с.
4. Книгар. — 1917. — № 3. — С. 135–137.
5. Книгар. — 1918. — № 5. — С. 264.
6. Книгар. — 1918. — № 6. — С. 326.
7. Книгар. — 1918. — № 12–13. — С. 697–699.
8. Книгар. — 1919. — № 19. — С. 1184–1185.
9. Книгар. — 1920. — № 1–3. — С. 51–55.
10. *Міяковський В.* Культурні здобутки / В. Міяковський // Літературно-науковий Вістник. — Київ, 1919. — Т. 74, Кн. 4–6. — С. 66–75.
11. *Нечуй-Левицький І. С.* Унія і Петро Могила кївський митрополит / І. С. Нечуй-Левицький — Черкаси : Сіяч, 1918. — 46 с.
12. *Ніковський А.* Історична белетристика // Літературно-науковий вістник. — Київ, 1919. — Кн. 7–9. — С. 122–132.
13. *Степовий В.* Запорозьський зімовник / В. Степовий — Черкаси : Сіяч, 1918. — 24 с.
14. *Тараненко М. П.* І. С. Нечуй-Левицький : Семінарій / М. П. Тараненко — К. : Вища школа, 1984. — 184 с.
15. *Тимошик М. С.* Історія видавничої справи : [підруч.] / М. С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2003. — 496 с.